

Ritkább szóalkotási módok

2010. április 26.

Típusok

- Ikerítés
- Szórövidülés
- Elvonás
- Mozaikszó
- Szóhasadás
- Népetimológia
- Köznevesülés
- Elemszilárdulás

A) Ikerítés

Def.: egy szót a saját, hangalak tekintetében meghatározott szabályok szerint módosított változatával kapcsol össze új szóvá ákombákcom, szedett-vedett

Szerkezetük lehet: laza vagy szoros

- a) Indukciós ikerítés
- b) Párhuzamos ikerítés

a) Indukciós ikerítés

Def.: egy meglévő szóalak mintájára egy hozzá hasonló hangsort hozunk létre

Új hangsor: jelentéssel nem bíró önálló szóalak

kopog *kipeg-kopog*
monda *mende-monda*

Indukáló tag: az önálló hangalakkal és jelentéssel rendelkező szóalak, az egész jelentés hordozója

Ikerítmény: a jelentéssel nem bíró önálló szóalak

Ikerszó: azonos az indukáló tag jelentésével, de: többlet hangulati-stilisztikai funkcióval rendelkezik

csigabiga, *ugrabugrál*, *cserebere*, *cicamica*, *nyulam-bulam*
icipici, *limlom*, *izeg-mozog*, *gizgaz*, *csítteg-csattog*

b) Párhuzamos ikerítés

Def.: olyan ikerszó, melyben a tagok egyszerre jönnek létre (egyik sem indukáló), egyik tagnak sincsen önálló hangalakja és jelentése, azaz csakis együtt, az így létrejött lexémában fordulhatnak elő; a két tag egymásnak hangtani szabályok szerint módosított változatai

hangutánzó, hangulatfestők:

tik-tak, *kutykurutty*, *bim-bam*,

interakciós mondatszó: *irgum-burgum*, *nyif-nyaf*

határozott fogalmi jelentés tartalmazó:

incifinci, *dínom-dánom*, *ripsz-ropsz*, *sertepertél*

B) Szórövidülés

Def.: a szóalakkból von el tetszőleges, a hangzás szempontjából optimális mennyiségű részletet

Rövidült szóalak:

a) Tőszóként: *tán* (*talán*), *foto* (*fotográfia*) *labor* (*laboratórium*)

b) Kicsinyítő képzős használatban:

-i: *fagyi* (*fagylalt*), *cigi* (*cigaretta*), *csini*, *figyi*

-csi: *pulcsi*, *fincsi*, *uncsi*, *teicsi*,

-ci: *foci*, *naci*, *rucci*, *fóci*,

-u: *apu*, *anyu*, *babu*, *fizu*,

-kó: *protkó*, *szerkó*, *milkó*

-ó: *magnó*, *tesó*

Rövidült alak gyakran szerepel összetétel előtagjaként:
levlap, *sebváltó*, *szűlínap*, *konditerem*, *reptér*, *becsszó*

Ritkán az elő-és utótag is rövidül: *szocdem*, *szocreál*

C) Elvonás

Def.: vélt vagy valódi morfémát választunk le a szóról

*busz (autóbusz), zaba (zabál) apróhirdet,
bájcseveg, főigazgat, gyógykezel, főszerkeszt*

D) Mozaikszók

Def.: több szó mozaikjából, elemeiből épül

1. Betűszók
2. Szóösszevonás
3. Egyéb mozaikszó

1. Betűszók:

Def.: valamilyen többszavas kapcsolat elemeinek kezdőbetűiből alakulnak ki

OSZK, ENSZ, APEH, HVG, hév, pzs, zh, hők

Kiejtés: többféle lehet

2. Szóösszevonás

Def.: a többszavas kapcsolatból nagyobb egységeket őriznek meg

Mabisz, Pecsa, matfiz, vizslát, számíték

3. Egyéb mozaikszó:

Def.: intézménynevek, melyek egész alakokat is megőriznek

Bácsi, Tiszavölgy, Budatáxi

D) Szóhasadás

Def.: az a folyamat, amelynek eredményeképpen egy szó két, esetleg több alakváltozatára bomlik, s az alakváltozatok között részleges vagy teljes jelentéskülönülés áll be

*igyekező igyekvő
anya anyája
ebédelő ebédlő*

E) Népetimológia

Def.: a beszélők a számukra idegen, ismeretlen hangzású szavakat a maguk számára értelmesítik, érthetővé teszik oly módon, hogy már meglévő elemekhez hasonlítják őket

török *qara qatna* *károkatona*
orosz *fufajka* *puhajka*

„magyarosítás”: *e-mail – emil*
home page – honlap

F) Tulajdonnevek köznevesülése

Feltalálóról, viselőről, földrajzi területről stb.

röntgen (Röntgen), watt (J. Watt), fukszia (Fuchs nem. Botanikus), garbó (g. Garbo), pasztőröz (Pasteur)

G) Elemszilárdulás

Def.: az a nyelvi folyamat, amelyben egy többelemű morfémaszerkezet (ált-ban toldalékos szóalak) szótári szóvá válik
- nem szegmentáljuk

Tessék! tetszik felsz. m. E/3

*természetesen, állítólag, útonálló, tejbegríz,
csókolom, eléggé, jobbára*

Összetételek (Kiefer 1999)

Endocentrikus összetételek:

- az összetétel utótagja a szerkezet alaptagja
- az utótag határozza meg az összetétel morfológiai, szintaktikai és (részben) grammatikai tulajdonságait

Exocentrikus összetételek:

- olyan összetétel, melynek nincsen alaptagja
- nem szabály alapú, vagy nem termékeny szabály alapú
- jelentésük ált-ban lexikalizált
- szervesen összetételek (pl. *hiszekegy, egyszeregy*) és jelentéssűrítők (pl. *jöttment, huzavona*)

Mellérendelő összetételek:

- ideális esetben: két alaptag, s mindegyik külön ragozott, de: ez ált-ban nem így van
- szóismétlés azonos taggal: alig-alig, egyszer-egyszer
- szóismétlés nem teljesen azonos taggal: réges-régi, megy-mendégél

Ikerszavak:

- termékeny, sajátos szóalkotási mód: zireg-zörög, irul-pirul, izeg-mozog